

KOHLBACH BERTALAN

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ FOLKLÓR ELSŐ KUTATÓJA

(LIPTÓSZENTMIKLÓS, 1866. AUGUSZTUS 11. – BUDAPEST, 1944. FEBRUÁR 23.)

1996. késő tavaszán, egy esős napon sokadszor ismét olvasgattam egyik kedves könyvemet a *Folklór és tárgytörténet*¹.

Mindig rendkívül nagyra becsültem az áldott emlékü *Scheiber Sándor* professzor munkásságát, amely sokrétű és precíz volt.

Meglepetten olvastam *Kohlbach és a zsidó néprajz* című írásában, hogy Kaposvárott tanár és egyben a Somogyvármegyei Múzeum őre volt 1897–1908 között.

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeumban dolgozom 1984-től, és úgy véltem, jól ismerem múzeumom történetét. *Kohlbach* nevével nem találkoztam, csak *Scheiber* professzor írásában. Ismételten átnéztem valamennyi múzeumtörténeti forrást, de nem akadtam *Kohlbach* nyomára. A Somogy Megyei Levéltárban megnéztem a gimnázium iratait, amelyek az előbb említett időszakból származtak.

Kohlbach Bertalan a Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnáziumban tanított és a gimnázium múzeumának volt az őre. Munkássága felkeltette érdeklődésemet, amelyet igen fontosnak tartok művelődés- és helytörténeti szempontból.

Ezért vállalkoztam szakdolgozatomban *Kohlbach* bemutatására, különös tekintettel kaposvári éveire. E témához kissé bátortalanul nyúltam, mert az általam nagyra becsült *Scheiber Sándor* munkáját egészítem ki helytörténeti adatokkal, de ezt igen nagy tisztelettel teszem.

Végül köszönettel tartozom *Scheiber* professzor emlékének és figyelemfelkeltő írásának, hogy nem merült teljesen feledésbe *Kohlbach Bertalan* munkássága.

CSALÁDI KÖRÜLMÉNYEI, TANULMÁNYAI

A családi hagyomány szerint az ősök 1729-ben telepedtek le Liptószentmiklóson. (ma Slovenská, Liptovský Mikuláš) Itt született *Kohlbach Bertalan* is, utolsó leszármazottként nagy rabbi őseinek.

Anyai dédapja *reb Lamdon Szináj*² az 1. számú liptószentmiklósi hitközség dájánja³ majd később rosbészdinje⁴ volt. 5688-ban erev sovuajszkor⁵ hunyt el és a szináj⁶ kinyilatkoztatás első napján temették el. A liptószentmiklósi új temetőben (a

¹ Scheiber 1977. 437–449.

² Kohlbach 1929. 205–213.

³ Vallási bíróság tagja, rabbi helyettes.

⁴ Ítélező vallási bíróság elnöke.

⁵ 1828. május 28.

⁶ Sovuajsz vagy törvényadás ünnepe a Tízparancsolat átadásának, Isten Izrael előtt való megnyilatkozásának és a Tóra átvételének ünnepe, amelyet sovuajsz 1. napján ünnepelnek. A temetés 1828. május 29. volt.

Pastierna⁷ végén) fal mellett, nyugszik, hogy a kegyeletüket lerovó látogatók ne tapossák le az előbb elhunytak sírjait.⁸

Anyai nagyapja⁹ *Rabbi Ber Nicolau*¹⁰ a híres liptószentmiklósi és megyés fő-rabbi volt, talmudikus novellák szerzője. 1861-ben halt meg unokája születése előtt.

Anyja *Ber Jetti*, apja *Kolbach Sámuel* (két és fél évig, 1870-ben bekövetkezett haláláig) az ácsi hitközség (Magyarország, Komárom vármegye) rabbija volt. Házasságukból három fiú született.

A megözvegyült anya fiaival 1871 tavaszán hazaköltött anyjához (aki *Ber Nikolau* özvegye volt) Liptószentmiklósról. A megnagyobbodott családot a nagymama tartotta el igen szerény körülmények között, havi 30 forint nyugdíjából.

Kohlbach Bertalan tanulmányait 1879-ben az Országos Izraelita Tanítóképzőben kezdte, majd folytatta és befejezte a budapesti Országos Rabbiképző Intézetben 1890-ben. A felvételi vizsgáját és tanulmányait „*Az Országos Rabbiképző Intézet első dekászából.*” című írásában örököltette meg¹¹. A tizenhárom éves fiúcska édesanyja kíséretében ment a Bodzafa¹² és Bérkocsis utca sarkán álló intézetbe felvételi vizsgára. *Bloch Mózes* igazgató fogadta és vizsgáztatta. Híres tudós tanárai voltak, akikre egész életében tisztelettel emlékezett. *Bánóczi József*, *Schill Salamon* (latin-görög), *Bloch Henrik* (görög), *Kont Gyula* (fizika), *Bein Károly* (mennyésztan), *Bacher Vilmos* (német, teológia) és *Kaufmann Dávid* (német, teológia) *Bloch Mózes* (teológia).

Az 1884/1885 tanévben a breslaui¹³ (ma Polska, Wrocław), Jüdisch-Theologisches Seminar-ban képezte magát. A Rabbiképző hallgatója volt 1885/1886–1890-ig.

1888-ban bölcsészdoktori diplomát szerzett német, perzsa, arab, szír és héber nyelvekből.

Doktori vizsgát tett szintén ebben az évben. Disszertációjának témáját *Bacher Vilmos* biztatására választotta, melynek címe „*Jehuda Ibn Balam, XI. századbeli philologus élete és munkái. Budapest, 1888.*” Értekezését apja emlékének ajánlotta.

A rabbi képesítővizsgák¹⁴ 1890 februárjában voltak¹⁵. A vizsgabizottság tagjai dr. *Kohn Sámuel*, dr. *Rosenberg Sándor* rabbik valamint a kijelölt tanárok voltak. Február 20-án avatták rabbivá.

TEMESVÁR

1890. március 9-én a Temesvár-Gyárvaros (ma Románia, Timișoara-Fabrica) statusquo-ante hitközség választmánya egyedül *Kohlbach Bertalant* jelölte rabbinak,

⁷ Városrész elnevezése Liptószentmiklóson.

⁸ Sajnos ezt a zsidó temetőt felszámolták városrendezési okokból a 20. század második felében.

⁹ Herczog 1894. 212.

¹⁰ Apja lábaihoz temették el a liptószentmiklósi temetőben.

¹¹ Kohlbach 1918. 66–68.

¹² VIII. ker. Józsefváros 1889. Rökk Szilárd utca, 1962. Somogyi Béla utca.

¹³ A város neve Boroszló (magyar), Breslau (német).

¹⁴ *Budapesti Országos Rabbiképző Intézet értesítője 1889/90 tanév. 2.*

¹⁵ U.o. Zárthelyi dolgozatok 02. 10–11., szóbeli vizsga 02. 17–19.

és hívek egyhangúan megválasztották. Április 1- jétől foglalta el a rabbiszékét. Ő volt a gyárvárosi hitközség első főrabbija.

Székfoglaló¹⁶ beszédének tárgya: Mózes IV könyve 27. fejezetének 16-17. verse volt. *“Állítson az Örökkévaló, a szellemek Ura, az emberiség istene férfit a közösség élére, ki előttünk járjon, ki előttünk haladjon”.* Fohással fejezte be a székfoglaló-ját *“S legyen velem az Örökkévaló I-ünk, mint volt hírneves rabbi őseimmel!”*

Nagy lelkesedéssel és energiával kezdte a lelkészi működést, hogy híveit a hitnek és zsidó tudománynak megnyerje. Bevezette a péntek esti ifjúsági istentiszteletet.

Két kiadást¹⁷ ért meg *„A hittan elemei az ifjúság számára”* című munkája. A fiatalok számára lefordította és összeállította az alábbi előszóval az *Éth libnóth*¹⁸ című imakönyvet, a következő bevezetéssel:

“Előszót azért írok, mert ha községemnek is szánom – e fizetett úgy vallásos, mint hazafias érzelmek emelésére, a nyomtatvány nem rejtett vagy csak kevés birtokában levő kézirat, hanem elterjedő -és- reméllem idővel- elterjedt okmány az illető szak terén. Vegye kiki azon őszinte kijelentésemet, hogy úgy szövegtérképeimben, mint itt-ott szabad fordításomban nem minden áron újítani törekvő reformszellem, hanem a kor és helyzet megfigyelése vezetett. Az ünnepeket be nem vontam. Temesvár 1894. május hó 22-én Kiadó és fordító”

Ez a munkája kéziratban maradt fenn, kiadására nem került.

A középiskolásokat bevonta a rendes istentiszteletekbe és részükre drosét¹⁹ tartott a hetiszakaszk alapján. Ő volt az első, aki a Bat-micvát²⁰ bevezette, hogy a nőket is megnyerje a hitélet gyakorlására. Ebben látta a magyarországi zsidóság jövőjének biztosítékát. Szombat délután történelmi és irodalmi előadásokat tartott, hogy a zsidóság múltját és irodalmát megismertesse községével.

*Kohlbach és Kohn Sándor*²¹ érdeme, hogy az új zsinagóga²² már a gettón kívül épült *Baumhorn Lipót*²³ tervei alapján 1895-ben az előparkban, a Bega csatorna partján. A telket 1894-ben *Freund Amália* vásárolta meg (aki *dr. Rosenberg Sándor*²⁴ aradi főrabbi anyósa volt) hitközség számára.

Temesvári működése alatt a különböző felekezetek papjaival igen jó viszonyban volt. Ezáltal a keresztények tisztelték és megbecsülték a zsidókat. *Kohlbach* lelkes hazafi volt, ezért beválasztották a Magyar-Társaskör vezetőségébe. Temesvárott

¹⁶ Székfoglaló beszéd, tartotta: Dr. Kohlbach Bertalan Temesv-Gyárv rabbi 1890. ápr. 1.

¹⁷ 1. kiad. Temesvár, 1890 Veres Sámuel ny. 39 [IV] p., 2. kiad. Temesvár, 1894. Kiss Lőrinc ny. 43 p.

¹⁸ MZSL. 88. 98. 2 Kézirat (héber nyelvű) 10 p. Hétköznapi ima.

¹⁹ Jiddis = vallásos tárgyú hitszónoklat.

²⁰ Lányok felnőtté avatása zsinagógában ünnepélyes keretek között.

²¹ Kohn Sándor a Kuncz és társa cégvezetője volt.

²² A régi zsinagóga a Kém utcában volt.

²³ Baumhorn Lipót (1860–1932) építész. A magyarországi zsinagóga művészet kiemelkedő egyénisége volt. Huszonöt zsinagógát és egyéb világi épületeket tervezett. 1906-ban átépítették a kaposvári zsinagógát tervei alapján.

²⁴ Rosenberg Sándor, dr. (Makó, 1844- Arad, 1909.) 1868–1876. Nagyváradon a kongresszusi hitközség rabbija, 1876–1885. Kaposváron rabbi és a M. Kir. Áll Főgimnáziumban izr. Hitoktató, 1885–1909. Aradon főrabbi.

írta drámáját *“Zsidó tragédia: Lewin M. Barkochba. Szomorújáték 5 felvonásban.”*²⁵, valamint a *“Hall Caire a zsidókról az irodalomban”*²⁶ című tanulmányát.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1894. február 14-én alakult Budapesten. Célja volt zsidóság vallásos és tudományos irodalmának és a felekezeti életnek az ismertetése. *Kohlbach* társulati tag volt a megalakulástól haláláig. Számtalan publikációja jelent meg az IMIT Évkönyvekben. Az IMIT 1909. decemberi ülésén dr. *Mezey Ferenc* a MIOI²⁷ titkára indítványozta, hogy Zsidó Múzeumot létesítsenek. A javaslatot elfogadták, a társulaton belül múzeumbizottság alakult, amelynek *Kohlbach* is tagja volt.

Azok a hitéleti újítások, amelyeket bevezetett községénél, a 20. század második felére megvalósultak. A konzervatívok részéről sok támadás érte. *Kohlbach* nem akarta elveit és meggyőződését feladni, ezért lemondott állásáról 1896. március 27-én.

Temesvári állása és társadalmi helyzete igen kedvező volt, mégsem szerette az európai zsidó viszonyokat. A cincinnati-i liberális rabbiképzőbe pályázott, ahol *Heinrich Zirndorf* professzor, édesanyja egykori tanítója szívesen fogadta volna. Házasemberként nem tudta magát rászánni a kivándorlásra, ezért választotta a tanári hivatást.

Minél több és szélesebb körű tudományos tájékozottságra akart szert tenni. A berlini egyetemre iratkozott be 1896. áprilisában, ahol klasszika filológiát, művészettörténetet (*Herman Grimm* művészettörténeti előadásait látogatta), esztétikát tanult, és tökéletesítette német nyelvtudását. Berlinből hazatérve budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcséleti karán folytatta, és befejezte tanulmányait. Tanári képesítést nyert 1897. október. 10 - én latin és német nyelvből.

KAPOSVÁR

A kaposvári M. Kir. Állami Főgimnáziumban tanított 1897. november 10-től az 1907/08 tanév végéig.

A Vallás- és Köznevelési Minisztérium helyezte Kaposvára Dr. *Kohlbach Bertalan* okleveles tanárjelöltet. Helyettes tanárrá nevezték ki, betegsége miatt szabadságolt *Buornáz Ernő* latin-német szakos tanárt helyettesítette, 1897. október 9-től, illetve december 1-től.

Latint, német, bölcséleti előismereteket tanított, és osztályfőnöki teendőket is ellátott. A *gimnázium történeti és filológiai* tárának őrzését is átvette *Buornáz Ernő*-től.

Tanári feladatai mellett igen szorgalmasan publikált, és tagja volt több tudományos társaságnak.

Rendes tanárrá 1898-ban nevezték ki, majd 1899. november 29-én véglegesítették rendes tanárként.

Megtartva az előző megbízatásait is a módszertani és ellenőrző tanácskozások jegyzője lett a gimnáziumban. A *Filológiai Társaság*, a *Magyar Néprajzi Társaság*, a *Magyar Pedagógiai Társaság*, *Régészeti és Embertani Társulat* tagjaként is tevé-

²⁵ Mezey 1892. 273–280.

²⁶ Kohlbach 1892. 659–664.

²⁷ Magyar Izraeliták Országos Irodája

kenykedett. 1902-ben a Régészeti és Embertani Társulat választmányi lett. 1904-ben tartotta székhelyét a *Somogyvármegyei Berzsenyi Irodalmi Társaságban*.

Dr. Kohlbach Bertalan rendes tanárt hivatalból a körmöcbányai Állami Főreáliskolához, majd a nagyváradi Állami Főreáliskolához helyezték át a 1908-ban.

Pár hónap híján 10 évig működött városunkban. A gimnázium Filológiai- történelmi- művészeti- és régészeti szertárának őre és a gimnázium múzeumának gondozója volt. Szakszerűen rendezte a régiség- és éremgyűjteményt. A szemléltető eszközöket tantárgyak szerint csoportosította. Iskolai munkásságán kívül régészeti, vallástudományi és német irodalmi kutatásai, publikációi voltak. Sokrétű és sokszínű munkát fejtett ki, mint pedagógus, tudós és lokálpatrióta.

A kaposvári gimnáziumból később híressé vált tanítványai:

Galimberti Sándor (Kaposvár, 1883. május 31. - Bp. 1915. július 20.) festőművész

Gutheil Jenő (Kaposvár, 1887. február 12.- Veszprém, 1963. október 4.) pápai prelátus, káptalani levéltáros.

Gyergyai Albert Szegő (Schlesinger): (Nagybajom, 1893. január 20. - Bp., 1981. július 07). irodalomtörténész, műfordító., *alias Gyergyai* gimnáziumi tanulmányait Kaposváron végezte..

Sávoly Pál (Bp., 1893. január 30. – Bp., 1968. december 20.) mérnök, statikus. Fő műve a budapesti Erzsébet kábelhid tervezése, és építésének vezetése 1960-1964 között. Kossuth-díj 1954, Állami-díj 1965. Együtt kezdték középiskolai tanulmányaikat az I/A. osztályban az 1903/1904-es tanévben *Szegő Alberttel*.

Nagy valószínűséggel a kaposvári izraelita hitközségben is munkálkodott, helyettesítve talán esetenként a rabbít. Továbbá irodalmi, történelmi, művészeti, művelődéstörténeti előadásokat tartott a zsidó kultúráról.

Legnagyobb sajnálatomra nem tudom bemutatni a kaposvári Izraelita Hitközség életét 1897–1908 között. Az alapítástól minden vészen át teljes egészében megmaradt a hitközség és a zsidó elemi iskola irattára, könyvtára. A II. világháború után a hanyatlás idején a zsinagógát eladták, majd felrobbantották 1980-ban. Az iratokat és a könyvtár nagy részét méltatlanul bedobálták a kaposvári zsidó temető ravatalozójának egyik helyiségébe. Ebben a lehetetlen káoszban még próbáltam “kutatni” 1984 őszén, de nem sok sikerrel. A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága felajánlotta, hogy az egész anyagot külön gyűjteményként, mint a Kaposvári Zsidó Hitközség letétét a múzeumban elhelyezi, feldolgozza, kutathatóvá teszi és őrzi. A felajánlást a hitközség vezetősége nem fogadta el. Rövidesen Budapestre szállították, teherautóra feldobálva, majd ennek a páratlan és pótolhatatlan anyagnak nyoma veszett.

Így igen nagy vesztesége lett a magyarországi és kaposvári zsidóság kutatóinak, továbbá a magyar történelem és művelődéstörténet fehér foltja marad.

BUDAPEST

1908-ban előbb a körmöcbányai, majd a nagyváradi állami főreáliskolához kapott áthelyezést. 1909-től a budapesti VII. ker. Szt. István úti állami reálgimnázium tanára volt 1932-ig, nyugalomba vonulásáig.

Tanári hivatása mellett elkötelezetten munkálkodott a *Magyar Zsidó Múzeum* megalapításán. *Bánóczi József*²⁸ asztaltársaságánál, 1909-ben dr. *Fabó Bertalan*²⁹ is felvetette a múzeum létesítésének gondolatát. Kohlbach érdeklődési területéből kiindulva, zsidó néprajzi múzeum tervére gondolt. A múzeum ügyét lelkesen támogatta mindenhol.

Az IMIT elhatározta, hogy Budapesten Magyar Zsidó Múzeumot létesít. A bizottság 1910. májusában felhívást adott közre a múzeum létesítésének megvalósítására. Az előkészítő munkákban és a továbbiakban nagy szerepe volt *Kohlbach Bertalannak*. A múzeumot 1916. január 23-án nyitották meg az V. kerületben, a Hold utca 23. számú házban.

Az első leíró katalógusban *Kohlbach* a nemesfém- bronz- fa- és csonttárgyakat, *Mandl Bernát*³⁰ a numizmatikai gyűjteményt, *Weisz Miksa*³¹ a kéziratokat, könyveket, textileket, *Fabó Bertalan* a metszeteket és képeket írta le. A katalógus két részletben megjelent az IMIT Évkönyveiben 1915-ben és 1916-ban.

A múzeum társigazgatójaként nevezték ki *Weisz Miksa* és *Mandl Bernát* mellé. 1921-től 1931-ig töltötte be ezt a tisztséget.

Írói álnevei: Papp, Stramm, Tar,³² K. B.³³

Budapesti lakásai: Hungária krt. 131 sz., XIV. Hollán u 52. sz., VII. Elemér u 31. sz.

A budapesti Kozma utcai temető 1/B parcella 20. sor 34. sírhelyén nyugszik

Kohlbach Bertalan legfőbb érdeme a zsidó néprajz és régészet kutatása. Továbbá aktív részvétele a magyar zsidó múzeum megalapításában.

Összefoglaló munkája a "Zsidó néprajz" 45 fólió lapos kézirat, amely a népszerű zsidó könyvtár részére készült, de csak néhány részlete jelent meg.

Publikációi az Archaeológiai Értesítőben, az Egyetemes Philológiai Közönyben, az Ethnographiában, a Gyakorlati Paedagógiában, a Magyar Paedagógiában, az Archív für Religionswissenschaft Freiburg-ban, az Allegemeine Zeitung der Judent-ben, a Philologische Wochenschrift-ben, a Wissen für Alle-ben, a Budapesti Hírlapban, a Kaposváriban, a Somogyban, a Somogyi Hírlapban, a Magyar Zsidó Szemlében, a Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium Értesítőiben és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyveiben jelentek meg.

KOHLBACH BERTALAN NÉPRAJZI PUBLIKÁCIÓI

Évkönyv. Kiad. az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Bp. Franklin
1894-1943.

1. Állatvédelem a zsidóságban. Adatok a zsidó néprajzhoz. I. Az állatvédelem forrásai. II. Az állatvédelem formái. Az élő állat védelme és fizikai megkímélése. Az élő állat érzelmeinek megkímélése. A holt állat lelkének megkímélése. 1910. 96–129 p.

2. Tűz és fény. Adatok a zsidó néprajzhoz I. A tűz teremtése. II. A tűz és fény a midrasban. 1. Isten tűz kíséretében vagy képében. Ábrahám áldozata. Mózes látomása. Izrael segítője. 2. Isten kegyeinek megnyilatkozása a tűzben. Ábel áldozata. Gideon áldozta. Eljáhu

²⁸ Bánóczi József (1849–1926) filozófus, irodalomtörténész, pedagógus MTA levelező tagja

²⁹ Fabó (Fränkel) Bertalan (1868-1923) zenetörténész

³⁰ Mandl Bernát (1852–??) pedagógus, történétíró

³¹ Weisz Miksa (1872–??) rabbi, író

³² Gulyás 1956.

³³ Debreceni 1992.

áldozata. Nehemia áldozata. Rabbi Johanan ben Zakkai utazása. R. Josua és r. Joszé, a pap (kohén) látomása. 3. A tűz, mint büntető eszköz, és mint legfőbb jutalom. 4. A tűz és fény a teológiában. Tüzipistenek és tűz áldozatok. 2. A glória és a szentlélek. 3. Az angyalok. IV. Világítás a templomban. 1. Az örök lámpa. 2. A viaszgyertya-nyaláb (Havdola). 3. Fény hatása a sátorok ünnepi rendjében. A fáklyás ünnep. Hosanna-rabba. A Tóra ünnepe. 4. A Chanuka méces (Menora). 5. A fény a kegyelet szolgálatában. V. Világítás az utcában. 1. A szombat. 2. A gyertya és méces a családi körben. 1912. 191–256 p.

3. Sütemények a zsidó szertartásban. Adatok a zsidó néprajzhoz. 1. A kenyérpár szertartása. (Lechem misna). 2. Ünnepi és alkalmi sütemények. 1. Ünnepi sütemények. 2. Alkalmi sütemények. 1914. 144–162 p.

4. A kürt szava. Adatok a zsidó néprajzhoz. A sófár alakja. A sófár rendeltetése a biblia népénél. A sófár szerepe az ünnepi szertartásban. A sófár és az egyházi átok. 1915. 121–145 p.

5. Az égő tüskebokr. Adat a biblia néprajzához. 1917., 188–194

6. Folklore a zsinagógában. 1930. 175–193 p

7. A bűnbocsánat napja. 1934. 272–293 p.

8. Tefilin és Tallith. 1938. 176 193 p.

9. Hegyek, dombok és szirtek a Szentírásban. 1937. 119–147 p.

10. KOHLBACH Bertalan: Fejezetek a zsidó néprajzból = Ararát évkönyv. Zsidó magyar almanach. Szerk. Komlós Aladár. Bp. Országos Izraelita Leányárvaház. 2. évf. 1940. 47–50 p.

11. KOHLBACH Bertalan: Adatok a zsidó néprajzhoz = Libanon. VIII. évf. 1943. 52–55 p.

IRODALOM

DEBRECENI Kornélia, Sz.

1992 *Magyar írói álnév lexikon: a magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei: Gulyás Pál lexikonának kiegészítésére.* PIM, Budapest.

GULYÁS PÁL

1956 *Magyar írói álnév lexikon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

HERZOG Emil

1894 *A zsidók története Liptó-Sz[en]t-Miklóson.* Brózsza Ottó könyvny.. Szerző kiadása, Budapest.

KOHLBACH Bertalan

1890 *A hittan elemei az ifjúság számára.* Veres Sámuel ny., Temesvár; 2. kiad.. Kiss Lőrinc ny. 1894., Temesvár.

1892 Hall Caire a zsidókról az irodalomban. *Magyar Zsidó Szemle IX.* 659–664.

1918 Az Országos Rabbiképző Intézet első dekaszából. *IMIT Évkönyv.* 66–68.

1929 Lamdon Szináj (5588–5688) *Magyar Zsidó Szemle XLVI.* 205–516.

MEZEY Ferenc

1892 Recenzió. *Magyar Zsidó Szemle IX.* 273–280.

SCHEIBER Sándor

1977 *Folklór és tárgytörténet.* 2. bőv. kiad. MIOK, Budapest.

Székfoglaló beszéd, tartotta

1890 Dr. Kohlbach Bertan Temesv[ár]-Gyárv[árosi] rabbi 1890. ápr. 1. Oberländer ny. Temesvár–Gyárváros.

RÖVIDÍTÉSEK

- IMIT = Izraelita Magyar Irodalmi Társaság
MIOK = Magyar Izraeliták Országos Központja
MZSL = Magyar Zsidó Levéltár
PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum

(Részlet az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Budapest Liturgiátörténet előadói szakra 2002-ben benyújtott és megvédett „Kohlbach Bertalan Liptószentmiklós, 1866. 08. 11. – Budapest, 1944. 02. 23.” című diplomadolgozatból.)

KÉPEK

1. kép
Kohlbach Bertalan

2. kép
A Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium